

РЕЦЕНЗИЯ

за

дисертационния труд на Невена Николаева Добрева

на тема

‘КУЛТУРНОТО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО. АКТУАЛНИ КОНЦЕПЦИ И ТЕХНИТЕ ПРИЛОЖЕНИЯ В БЪЛГАРИЯ’

за присъждане на образователната и научна степен ‘ДОКТОР’

Дисертацията на Невена Добрева се състои от увод, три глави, изводи и библиография в обем от 259 страници. Тя е посветена на тема, изключително актуална за съвременната културна практика, включително и за България особено през последното десетилетие. Както сама посочва в увода актуалността се поражда от ‘новите начини за производство на културни и творчески продукти и услуги, ‘нови модели на организиране и развитие на нови подходи за финансиране и необходимостта от развитие на съвременно културно предприемачество. (стр.4) Трудът предлага поглед към богатата фактологична база и сумира разсъжденията на специалистите относно един феномен, който е нов и поради тази причина остава все още недостатъчно проучен в съвременната ни специализирана литература. В увода Невена Добрева прави необходимия критичен преглед на литературата и отбелязва методите на документалното изследване въз основа на политически документи и програми, на виртуалната етнография, така и в още по-голяма степен, поради спецификата на проблематиката, включително и самостоятелно емпирично изследване и интервюта. Това е съвсем оправдано и адекватно на темата, на целите и задачите, които авторката си поставя.

Първото нещо, което Невена Добрева се е заела да направи в първа глава – **‘Културното предприемачество в контекста на съвременните предизвикателства’** е да систематизира редица постановки, терминология, понятия и дефиниции по отношение на културното предприемачество в контекста на новите медии и бизнес модели, и социалните и икономическите процеси. Посочва се, че неговото значение нараства днес в отговор на бурното развитие в информационната технологична епоха,

като предприемачеството е проследено и в исторически план, и са дадени нови дефиниции, с оглед развитието на информационните и комуникационни технологии (ИКТ) и процесите на глобализацията. (стр. 64-78). Фигурата на културния предприемач се изследва в съвременна среда от ъгъла на фактори като рискове, експерименти и иновации. Съвсем основателно във фокуса на изследването авторката поставя ‘новите медии’, правейки уговорката, че те започват са обвързани с такива явления като култура на участие, медийна конвергенция, с влияние върху управленските модели и дейности в културните организации. Очертани са отделни характеристики, разгледани през призмата на създаването на културни съдържания в медиатизираната среда и мястото и ролята на онлайн платформи, протоколи, интерфейс за тази специфична практика.

В тази част на работата основно се разглеждат промените при определянето на публиките и потребителите по посока на тяхната фрагментарност, индивидуализация, форми и възможности за ангажиране и включването им в творческия процес. Във връзка с това е и въпросът е за съ-творчеството, за съ-създателите и за т. нар просюмъри. Естетиката и медийната теория имат силно изразена традиция да разглеждат въпросите на сътворчеството през изминали последен век. Още през 20-те години Бертолд Брехт в своята теория за радиото осмисля значението и функцията на радиото в качеството му на масово разпространявана техническа новост и я вижда именно в превръщането на потребителите в съ-създатели като процес на демократизация. Днес близо сто години след това темата продължава да се обсъжда, но вече трансформацията е много сериозна и дълбока по посока на сливане на съдържанието със самото разпространение, размиване на традиционните граници – продуцент и възприемач, позволяващо всеки индивид да бъде производител. Както посочва Невена Добрева този процес се отнася до ‘универсални точки за достъп’, притежаване на професионална техника и споделяне на съдържания. Самото понятие за творчество се видоизменя, където вече то не е резултат и проявление на естическия гений, а на споделяне и коментиране, използване на изображения, музика, видео, като новите технологии са разгледани като твърде силен импулс със сякаш безкрайни перспективи за ремикс в културна практика.

Следващ важен аспект в разглежданата глава засяга творческите индустрии в тяхното историческо и съвременно развитие и като твърде съществени за разбирането и осъществяването на културноприемаческо мислене и действие. Изследвани са

критики на подобни постановки и уместно ще е да подчертая, много добрата осведоменост в интерпретираната проблематика и разсъждения върху възгледите на водещи автори като – Стюарт Кънингам, Дейвид Тросби, Кейт Оакли, Тери Флу и др. Изложението съдържа професионални и задълбочени анализи, отличава се на места и с критичен подход, с пълнота на описаните и разгледаните тенденции и насоки в развитието на творческите индустрии, осъществено в контекста на съвременната среда. Вярно са открити разликите между културни и творчески индустрии. Тук се повдига и въпрос относно ролята на изкуствата в тези условия, всъщност ще бъдат ли изкуствата изместени или погълнати от творческите индустрии?

Отправен момент за анализ в следващата, втора глава **‘Възможности пред културното предприемачество’** е средата на новите технологии и идеята за това, че предприемаческата дейност и културният живот се осъществяват именно благодарение на тях. Специално внимание е отделено на възможностите за предприемачески дейности в динамиката на дигитализацията, а дигитализацията е дадена като описание на разнообразен сектор от активности, свързани с нови интернет платформи и обусловени от тях бизнес модели и практики, нови подходи при създаване на стойност и възможности за финансиране на творчески дейности.

В изследването си авторката осъществява прегледа на развитието на авторското право в конкретните условия на споделяне на файлове, платформите на уеб 2.0, пиър до пиър размяна и пр. . Така паралелно с обзора е подчертана необходимостта от баланс между правната политика, законодателни мерки и всъщност се поставя въпроса как законодателството ще отговори на интензивно разширяващите се възможности за създаване на културно съдържание и участие от страна на потребителите, създаване на съдържание в условията на динамичното развитие на дигитални технологии, но и възможностите за манипулиране на тези съдържания. , показвайки в каква степен средата се променя и указва на различни форми на приложимост, регулации на национално, европейско и международно ниво.

Наблюденията и анализите върху маркетинга сочат промяна и в тази посока. Една от очертаните тези уверява, че маркетингът днес се намира в динамична промяна, ситуация, в която се интегрират съдържание, технология и маркетинг, и която, както ни уверява авторката, надхвърля утвърдените традиционните подходи за привличане и задържане на публиките. Културните организации са принудени да

използват маркетинг в един по-широк диапазон - с оглед на качеството на творческите дейности и постижения, изграждане на устойчиви и ползотворни отношения с публиките, като се прилага и развива едно по-широко разбиране за тях, включващо публични власти, спонсори, дарителите и др. (стр.122). За стабилните връзки с публиките се разсъждава във връзка с разбирането на маркетинга на взаимоотношенията и използването на интернет инструменти и мрежа с цел отглеждане на *‘специфични сегменти на съществуващата публика’*. Потребителят се разглежда като *агент, даващ смисъл на творческата задача.*’ (стр.120) Направен е и преглед и анализ на работи в областта на културния маркетинг на водещи автори като Филип Котлър, Колб, Колбер Рут Реншлер, както и важната постановка за специфика на културния маркетинг в наши дни.

В този раздел по-нататък се разсъждава по темата за новите организационни форми , бизнес модели , свързани с клъстери, споделени пространства за работа, представяне на продукти и формиране на услуги, част от които все още в първоначален стадий. Изведено е че, при започване на предприемаческата инициатива от особено значение е предприемачът да притежава стратегически мислене и действие, умения за стратегическо планиране, откриване на печеливши подходи за реализиране на културни продукти и услуги, включително и формиране на експертиза и професионалисти, които да бъдат мотивирани да работят в среда, поощряващата иновации и експериментиране.

Една от основните глави в текста на дисертацията е третата, бих казала, основен смислов и логически център на дисертационния труд – **‘Културното предприемачество в България’** –. В изследването си Невена Добрева осъществява прегледа на развоя на културното предприемачество в България в няколко части – хронология на предприемачеството с някои от основните му характеристики съобразно българската стопанска икономика и културния сектор през различните исторически периоди и като втора част очертаване профила на културния предприемач. Анализът и разсъжденията във връзка с проведеното самостоятелно емпирично изследване и осъществени интервюта с представители на частни и неправителствени творчески организации показва, че и в българската ситуация предприемачът се явява онази личност, която успява да оползотвори новостта и да се адаптира към динамиката, а понякога и хаоса на средата (какврто се наблюдава понякога у нас). Повечето

организации от творческия икономически сектор в България, всъщност са микро предприятия, което подтиква техните ръководители и собственици да осъществяват стратегически партньорства *‘със сходни организации, намиращи се в същата верига със стойностите’*, или с бизнеса, помагайки да се осъществяват проекти чрез споделяне на финансови, материални, ресурси, информационни и др..(стр.205)

Всъщност емпиричното изследване потвърждава наблюдението за основните, дефинирани още в първа глава, характеристики на културния предприемач и неговите лични професионални мотивации, каквито са поемане на риск, бизнес нагласи по отношение на изкуствата, новаторски подходи при организиране на предприемаческата дейност и работа с публиките.

Прегледът на българската среда е задълбочен, с добре организирани подтеми и анализ на вижданията по отношение на културното предприемачество у нас. Изведени са противоречията и трудностите по отношение на връзка изкуства бизнес, липсата на последователна културна политика, трудности на ниво на професионализъм, липсата на умения. Направен е преглед и анализ на българското културно законодателство в съпоставка на развитото авторско право и нелегалното разпространение на авторско съдържание в интернет. Подчертава се, че всъщност познаването на законодателството е абсолютно задължително в работата на културните предприемачи.

Анализът относно културнополитическата рамка у нас е стойностен, той проследява развитието на стратегии за културата на общинско равнище, преформулирането на културата с оглед на регионалните планове за развитие на общините, в част от които се припознават културните и творчески индустрии у нас. (стр. 168)

Независимо от неблагоприятните фактори в средата поради несигурността в сектора и липсата на последователно следвана политика се подчертава, че *‘отсъствието на правила и стратегическа рамка’* същевременно поражда творчество и нестандартни подходи. В такъв смисъл са възможности за откриване на икономически или пазарни ниши, развитие на потенциал и мотивация на артистите и културните мениджъри и изграждане на независима творческа среда. (стр.158)

Текстът на дисертацията за мене е достижение. Той е изграден в динамика на социален, културен, технологичен и творчески контекст, при добро разпределение на научна, теоретична и практическа информация, завършвайки с препоръки за подобряване на средата с общо единадесет препоръки, част от които са изработване на

национална стратегия, картографиране на средата, осъществяване на връзки между администрацията в общинските и държавни институции с културните предприемачи и представителите на творческите индустрии, промени в право нормативната уредба по посока на новите медийни изкуства и видеоигрите и пр.

Авторката е много добре информирана и вероятно тази и информираност е довела в отделни случаи до някои повторения и позовавания, без които би могло да се мине.

В заключение, анализирана е основната проблематика на културното предприемачество понастоящем и условията, в които се практикуват творческите и мениджърските професии. Систематизирана е огромна по обем информация, включваща развитието на съвременна предприемаческа практика в условията на технологичен преход, процеси на професионализация в областта на културното предприемачество, структурата на българския културен сектор и творческите индустрии у нас във взаимовръзките между социални, икономически и културни фактори. Получени са резултати с научноприносен и приложен характер, демонстрирани са сериозни познания в конкретната научна област на културното предприемачество и перспективите на българския творчески сектор.

Авторефератът адекватно отразява съдържанието на дисертацията и приносно изведени тези и постановки.

Като отчитам приносните моменти, обхватността и изчерпателността на подхода, добросъвестността и критичността на авторката при написването на труда, предлагам с пълна убеденост на уважаемото научно жури да присъди на Невена Добрева образователната и научна степен 'Доктор'.

София,

4.01.2017 год.

доц. д-р Татяна Стоичкова